

A JOGOK ÉS KÖTELEZETTSÉGEK KAPCSOLATA ÚJ SZABÁLYOZÁSÁNAK ELVI KÉRDÉSEI

I. Az Alaptörvény hatálybalépésével jogrendünkben új fejezet kezdődik. Azért lehet új fejezetről beszélni, mert az Alaptörvény másként rendezi a jogok és a kötelezettségek viszonyát, mint a még hatályos Alkotmány. Írásomban ezt a viszonyt vizsgálom meg. Az elemzés tárgyát tehát önállónak tekintem: az alapjogok és a politikai kötelezettségek alkotmányos intézményéről lesz szó. A joggyakorlás és kötelezettségteljesítés e sajátos rendszere például világosan elválnak az államszervezetre vonatkozó rendelkezésektől, azaz a politikai intézmények felépítésétől és működtetésétől. (Persze, a jogok és kötelezettségek viszonyának megváltoztatása ki fog hatni mind a politikai intézmények jövőbeli működésére, mind a jogrendszer anyagi szabályainak jelentős részére – csak az alapjogi fejezet 18 helyen rendelkezik új törvény meghozataláról.)

Az Alaptörvény önálló fejezetben, „Szabadság és felelősség” cím alatt tárgyalja az alapvető jogokat és kötelezettségeket (I–XXXI. cikk). A preambulumban szolgáló „Nemzeti hitvallás” és az „Alapvetés” című fejezet is tartalmaz jogok élvezetére és gyakorlására, valamint kötelezettségek teljesítésére vonatkozó utalásokat, illetve rendelkezéseket. A törvény R) cikke az Alaptörvény szabályainak értelmezéséhez kötelező erővel írja elő a hitvallással való összhangot, így az ott tett releváns megjegyzések ugyanúgy kiindulópontjai az elemzésnek, mint az Alapvetés és az alapjogi fejezet tartalma. Ezeket tekintem tehát az elemzés kiinduló értelmezési tárgyának.¹

Az Alaptörvény által rögzített jogok és kötelezettségek viszonyával kapcsolatban sajátos kettősség tanúi lehetünk. Egy sor jogosultság és kötelesség felsorolásakor az alapjogoknak olyan felfogása jelenik meg az Alaptörvényben, mint amilyen a hatályos Alkotmányban található jogok is alapulnak: ez a modern alkotmányos demokráciákban kialakult és kidolgozott szabadelvű jogfelfogás. (Így van megfogalmazva az Alaptörvény IV–VIII, XIV–XV, XXIII, XXIV, XXVI–XXVII. és XXX–XXXI. cikke.) Az Alaptörvény az alapjogoknak ezt az ismert felfogását azonban megterheli olyan elképzelésekkel, amelyek idegenek a modern alapjogfelfogástól. Méghoz-

zá olyannyira, hogy fennáll a veszélye annak, hogy a szabályok új megfogalmazása nemkívánatos mértékben át is alakíthatja az alapjogoknak a még hatályos Alkotmány szerinti rendszerét. Az Alaptörvény egyes rendelkezései és a belőlük kirajzolódó kép szerint bizonyos jogok gyakorlása bizonyos kötelezettségek teljesítésétől függ, aminek következtében azok már nem is tekinthetők alanyi jogoknak.²

A jogok alanya ugyan az ember, még akkor is, ha jogai közösségiek (I. cikk), de az Alaptörvény szemlélete erőteljesen antiindividualista: a jogok nem feltétlenül a személy autonóm érdekeit védik, hanem (közelebbről meg nem határozott) közösségi érdekeket. E helyeken nem a jogosultságokat tekinti a közösség (állam) cselekvési korlátjának, hanem a közösség érdekei jelölik ki a jogok élvezetének korlátait. Így például a gazdaság alapjának az Alaptörvény a vállalkozás szabadságát és az értékt teremtető munkát nevezi [M] cikk]; az egyéni öngondoskodás közösségi kötelezettségekkel párosul [O] cikk]; a tulajdon és az öröklés szabadságáról szóló XIII. cikk pedig a tulajdonos „társadalmi felelősségére” „figyelmeztet”.

II. Az Alaptörvény alapjogi katalógusa a „Szabadság és felelősség” címet viseli. A „szabadság” szó értelemszerűen kerül a fejezet címébe, hiszen az alapjogok mindenekelőtt a polgárok politikai és magán szabadságát testesítik meg. Abban a modern felfogásban, amelyben az 1989-es Alkotmány osztozik a világ alkotmányos demokráciáinak felfogásával és amelynek a magyar alkotmánybíráskodás is alakítója volt, az alapjogok a minden embert egyaránt (egyenlően) megillető magán- és politikai szabadság elemeit nevesítik és helyezik jogi (alkotmányos) oltalom alá. Az alapjogok úgy is felfoghatók, mint amelyek a szabadság alapvetően erkölcsi kategóriáját jogi köntösbe öltöztetik. Melyek ezek a jogok az Alaptörvényben?

Mindenkinek joga van az élethez és a méltósághoz (II. cikk), a személyes szabadsághoz és biztonságához (IV. cikk), az ön- és tulajdonvédelemhez (V. cikk), a magánszférához és a meggyőződés szabadságához (VI–VII. cikk), a gyülekezéshez és egyesüléshez (VIII. cikk), a szabad véleménynyilvánítás-

hoz (IX. cikk), a vállalkozáshoz (XII. cikk), a tulajdonhoz (XIII. cikk), a menekültkénti elismeréshez (XIV. cikk), az egyenlő jogi státuszhoz (XV. cikk), a testi és lelki egészséghez (XX. cikk), az egészséges környezethez (XXI. cikk), a tisztességes eljáráshoz (XXIV. cikk), a petícióhoz (XXV. cikk), a szabad mozgáshoz (XXVI. cikk), a büntetőjogi anyagi és eljárásjogi garanciákhoz (XXVIII. cikk). A *magyar állampolgároknak* joguk van a művelődéshez (XI. cikk), az ország területén maradáshoz és a hazatéréshez (XIV. cikk), a szociális ellátáshoz meghatározott esetekben (XIX. cikk), a képviselőválasztáshoz, a képviselővé választathatósághoz, valamint a közhivatal viseléséhez (XXIII. cikk), a védelemhez]G) és XXVII. cikk]. Ide lehet sorolni magát az állampolgársághoz való jogot is [G) cikk]. Végül *további specifikus alanyi körökkel* is találkozunk: a gyermekeknek van joguk a védelemhez és gondoskodáshoz, a szülőknek a gyermeknevelés szabad megválasztásához (XVI. cikk), a munkavállalóknak kollektív szerződés kötéséhez, a sztrájkhoz, a tisztességes munkafeltételekhez és a pihenéshez (XVII. cikk), a nemzetiségek tagjainak az önazonosság vállalásához és megőrzéséhez, valamint az önkormányzathoz (XXIX. cikk).

Az alapjogok státuszának megvilágításához fontos, hogy pontosan értsük a „szabadság” és a „jog” kifejezést. Kézenfekvő Wesley N. Hohfeldnek a jogi fogalmakról szóló elemzésére támaszkodni, mivel ő éppen azokra a zavarokra hívja fel a figyelmet, amelyek abból adódnak, hogy a „jog” kifejezésen gyakran többet értenek, szélesebb értelemben használják, mint indokolt.³ Hohfeld szerint a jog (*right/claim-right*) korrelatív párja a kötelezettség (*duty*), ellentéte pedig a joghiány (*no-right*), míg a szabadság (*privilege/liberty*) ellentéte a kötelezettség és a joghiány a korrelatív párja.⁴ (Az ellentét és a korrelativitás itt természetesen nem a kifejezések, hanem azon *cselekvések* között áll fenn, amelyek egy adott jogviszonyban e kifejezéseket tartalommal töltik meg.)

Nézzük a „jog” és a „szabadság” megkülönböztetését! Egy cselekedetre vonatkozó jog vagy jogosultság szoros értelemben egy igény, mégpedig speciális jogi igény: olyan, amelynek van kötelezettje, aki a jogos igény elismerésére (és az annak megfelelő cselekvésre) kötelezhető. A korrelativitás azt jelenti, hogy a törvényes jogok és kötelezettségek fogalma elválaszthatatlan egymástól, sőt, ez különbözteti meg őket másféle viszonyoktól. Például attól, amit jog helyett helyesebb szabadságnak nevezni: a szabadság a korrelatív kötelezettségek teljesítésétől függő igényjogokhoz képest azt jelenti, hogy meg lehet fogalmazni igényeket és lehet a kielégítésükre törekedni, de ugyanígy szabadságában áll bárki másnak

is az ugyanolyan saját igényeivel fellépni. A szabadságnak tehát nincs meghatározott kötelezettje (így nem ugyanabban a sajátos törvényes védelemben és elismerésben részesül).⁵ Egy példa: bizonyos cselekvések esetén a másokkal való versengést senki sem kifogásolja; ilyenek például a szabad, kényszer- és korlátozásmentes piaci magatartások. Az üzleti élet szereplőjének az a „joga”, hogy a siker érdekében mások elé lépjen, nem jár együtt a többi szereplőnek azzal a kötelességével, hogy ezt engedje, és tartózkodjon a „joggyakorlás” megakadályozásától. Ilyenkor a „jogom van hozzá”, „jogomban áll ezt tenni” kijelentésekkel azt akarjuk kifejezni, hogy szabadon megtehetek valamit én is, mint bárki más.⁶

A jogosultságnak tehát az a megkülönböztető ismérve, hogy igény jellegű (*claim-right*): megalapozza birtokosa igényét azzal szemben, aki a jogát nem ismeri vagy nem ismeri el (vagy másképpen: aki a saját kötelezettségét nem ismeri vagy nem ismeri el). A jogosultság elismerése nem más, mint a vele korrelatív kötelezettség teljesítése.⁷ De nemcsak a teljesítésről van itt szó, hanem a kikényszeríthetőségről is. Egy törvényes jogosultság elismerése ugyanis azt a „másodfokú” kötelezettséget is implicálja, amely az államot terheli: nevezetesen hogy a kérdéses jogot maga is ismerje el azzal, hogy eljárásokat biztosít a kötelezettségek teljesítésének megköveteléséhez, és kényszerítse ki azok teljesítését. Mondhatjuk tehát, hogy a jogosultság nem más, mint megalapozott követelés: a bíróság (bizonyítotttság, illetve mentő körülmények hiányában) el fogja ismerni a jogot és ki fogja kényszeríteni a kötelezettség teljesítését. Az igényjogok tehát valójában két irányban is működtethetők: egyfelől azokkal a személyekkel szemben, akik megsértik (elmulasztják teljesíteni) a belőle fakadó kötelezettségüket, másrészt pedig az állammal szemben, hogy a megsértett kötelezettséget kényszerítse ki.⁸ A jogosultság olyan igény, amely nemcsak egy másik magánszemély kötelezettségének alapja, hanem amely az állammal szemben is fennáll abban az értelemben, hogy el kell ismernie és ki kell kényszerítenie azokat.

Onnantól kezdve tehát, hogy az alapjogokat rögzíti egy alkotmány, a szabadság elemei jogi jogosultságokká válnak. Ezt azért fontos leszögezni, mert ezzel megalapozzák egyfelől az állam, másfelől minden más cselekvő jogi kötelezettségét (tehát nemcsak erkölcsi kívánalmát), hogy tartsák tiszteletben ezt a szabadságot. „Az ember sérthetetlen és elidegeníthetetlen alapvető jogait tiszteletben kell tartani. Védelmük az állam elsőrendű kötelezettsége” (I. cikk). Az állam mindenkinek egyaránt köteles védeni a jogait, vagyis nem döntheti el, hogy mit véd és mit nem. Ennek a felfogásnak az alapja az a tézis, hogy

jogokkal nem is az alkotmányozó ruházza fel az embert, hanem elismeri azokat.⁹

Ennyit az alapjogi fejezet címében szereplő szabadság kifejezésről. Nézzük, mit keres ott a felelősség szó. Az értelmezéshez a törvénynek csupán három szöveghelye nyújt némi segítséget: „az egyéni szabadság csak másokkal együttműködve bontakozhat ki” (Nemzeti hitvallás), „mindenki felelős önmagáért” [O] cikk], „a tulajdon társadalmi felelősséggel jár” (XIII. cikk). Két dolog tűnik fel ezekben a megfogalmazásokban. Az egyik az, hogy az a felelősség, amely a szabadsággal jár együtt, a (közelebből meg nem határozott) közösséggel szemben terheli az egyént. A másik pedig, hogy a „felelősség” e szöveghelyekben erkölcsi kíváncsólként jelentkezik, és nem jogi kötelezettségként fogalmazódik meg. Ez utóbbi persze nem zárja ki azt, hogy a későbbi törvényalkotás során jogi kötelezettségek forrásaivá, igazolási alapjává váljanak, de itt, az Alaptörvényben erkölcsi kötelezettségek.¹⁰ Mi lehet a viszony a szabadságot körvonalazó alapjogok és az erkölcsi kíváncsólként megfogalmazott felelősség között? Kétféle viszonyt érdemes fontolórá venni.

1. Az egyik lehetőség a szabadság és a felelősség viszonyának az értelmezésére az a nézet, amelyet a *jogok és kötelezettségek egyensúlyának* nevezhetünk.¹¹ Az egyensúly tézise a jogosultságok törvényhozó által történő meghatározásának vizsgálatára vonatkozik. Amennyiben azt állítjuk, hogy az alapjogok az egyén szabadságának körét jelölik, akkor az egyensúly tézise szerint a szabadság mellett az egyén kötelezettségeit is ki kell jelölni. A kötelezettségek ebben az esetben nem akármilyen, hanem tisztán politikai kötelezettségek. Nem arról van szó, mint a szabadság esetében, hogy már eleve meglévő, a jogi kötelezettségeket megelőzően is létező, azoktól függetlenül igazolható erkölcsi kötelezettségeket kell törvénybe foglalni, jogi úton is kikényszeríteni. Hanem arról az egyensúlyról, hogy amennyiben egy politikai közösség létrejön, jogrendszer hoz létre, alkotmányba foglalt alapjogok révén biztosítja tagjai magán- és politikai szabadságát, akkor ennek fejében az állampolgárnak politikai kötelezettségei vannak a politikai közösség felé (analitikusan tekintve a polgártársai felé, de nem közvetlenül nekik, hanem a politikai intézmények felé teljesíti azokat¹²). Úgy vélem azonban, hogy nem az egyensúly tézise segítségével írhatjuk le a legmegfelelőbbben az Alaptörvény szemléletmódját.

2. A másik lehetőség az, amit a jogok és kötelezettségek közötti *erkölcsi megfelelés tanának* neveznek.¹³ Az erkölcsi megfelelés tanát a legjobban talán a fent említett korrelativitással összehasonlítva lehet megvilágítani. A jogosultságok és kötelezettségek

közötti logikai megfelelés (korrelativitás) tana szerint „ha valakinek jogokat tulajdonítunk, ez logikailag maga után vonja, hogy lennie kell legalább egy, neki kötelezettségek teljesítésével tartozó *másik embernek*”.¹⁴ Az erkölcsi megfelelés tana szerint viszont a jogok birtoklása és élvezete *előfeltételezi* bizonyos kötelezettségek teljesítését, mégpedig *ugyanazon személy* részéről. Magyarul, az erkölcsi megfelelés tana szerint valaki csak akkor és/vagy csak annyiban élvezhet jogokat, amennyiben (ami után) teljesítette az őt terhelő kötelezettségeket. Míg a (logikai) korrelativitás fogalma deskriptív (leírja bizonyos jogi viszonyok sajátosságát), addig az erkölcsi megfelelés tana normatív jellegű: azt írja elő a törvényhozó számára, hogy hogyan kell a jogosultságokat telepíteni, milyen kötelezettségeket kell a jogok élvezetének előfeltételévé tenni. Az erkölcsi megfelelés tana tehát igazolásra szoruló igényt jelent be.

Mivel igazolható egy ilyen igény? A válasz abban az erkölcsi jellegű követelményben fogalmazható meg, amelyet legáltalánosabban perfekcionista-nak nevezhetünk.¹⁵ A jogok perfekcionista felfogása szerint a cselekvési szabadság elismerése mások részéről (konkrétan: jogosultságokkal való elismerése és védelme a törvényhozó részéről) előzetes „teljesítményt” feltételez: a cselekvőnek kell bizonyítania, hogy érdemes a jogok élvezetére, kötelezettségei teljesítésével kiérdemelte azt, hogy jogokat igényeljen magának, és azokat meg is kapja. Ahhoz, hogy valaki jogok alanyává válhasson, az emberi kiválóságnak egy bizonyos fokát el kell érnie.

Az Alaptörvény preambuluma és az alapjogi katalógus címe által sugallt perfekcionista felfogás abban nyilvánul meg, hogy a törvény a jogok gyakorlását – több helyen kifejezetten is – kötelezettségek teljesítésétől teszi függővé. A XII. cikk például egyazon bekezdésben deklarálja mindenkinek a jogát a munka és a foglalkozás szabad megválasztásához és azt a kötelezettséget, hogy képességeinek és lehetőségeinek megfelelő munkavégzéssel járuljon hozzá a közösség gyarapodásához. Ez első olvasásra is nonszensz: az alanyi jog jogosultjának nemcsak az áll szabadságában, hogy válasszon, hanem az is, hogy tartózkodjon a munka választásától – a munkavégzési kötelezettség a szabadság ellentéte! (Amennyiben pedig ez a szakasz kötelezettséget teremt, akkor nem szabad megfedkezünk arról, hogy egyúttal, korrelatív módon, valaki jogosult is a kötelezettség számonkérésére – nagy valószínűséggel valamilyen hatóság.)

A perfekcionizmus általános formáját persze sokféleképpen lehet konkretizálni, leginkább a kiválóság és az azt előmozdító kötelezettségek tartalma szerint. A perfekcionizmus változatainak azono-

sításánál azonban fontosabb az a módszertani következmény, amely a jogosultságok e felfogásából körvonalazódik. Az imént az alapjogokat a szabad cselekvés olyan elemeiként azonosítottuk, amelyek azáltal, hogy egy alkotmányban jogként nevesítésre kerülnek, igényjoggá válnak: a szabad cselekvés tiszteletben tartása és garantálása az adott vonatkozásban megkövetelhető, kikényszeríthető. Az igényjog fogalmával tehát nem fér össze az az elképzelés, hogy annak élvezetét, gyakorlását bármilyen feltételtől, nevezetesen kötelezettségek teljesítésétől tegyük függővé. Ha valamit kötelezettségek teljesítésétől tesszünk függővé, akkor az már nem igényjog, hanem valami más. Ha komolyan vesszük a törvényes jogok eszméjét, akkor abba beletartozik a jogosultság feltétlensége is. Következésképpen az Alaptörvényben a felelősség emlegetése a jogokkal kapcsolatban (amennyiben a felelősséget törvényes kötelezettségek fogják konkretizálni) elsősorban nem is erkölcsi kérdés, hanem logikai hiba.

A félreértés elkerülése végett azonban azt is hangsúlyozni kell, hogy a feltétlenség természetesen nem korlátozhatatlanságot jelent. Nyilvánvaló, hogy például a tulajdonjog gyakorlásának sokféle korlátja lehet, a környezetvédelemtől kezdve mások jogos érdekéig széles a skála. Külön kell azonban tartanunk azt a kérdést, hogy milyen indokok alapján korlátozható legitim módon egy jogosultság, és azt az erkölcsi kívánalmat, hogy a tulajdonosok körültekintően, mások érdekeire is figyelemmel járjanak el a joggyakorlás során. Jogosultságról csak akkor van értelme beszélni, ha ez utóbbi esetben a tulajdonos belátásán múlik, hogy eleget tesz-e a kíváncsnak vagy sem.

Érdemes ezen a ponton számításba venni az Alaptörvényben valóban kötelességgként rögzített cselekvéseket is (a jogokhoz hasonlóan itt is különféle alanyi körrel találkozunk). *Mindenki* köteles a hatalom erőszakos megszerzésére, gyakorlására, illetve kizárólagos birtoklására irányuló tevékenység ellen fellépni, s ez egyben jogosultság is [C] cikk], az állami és közösségi feladatok ellátásához hozzájárulni [O] cikk], a természeti erőforrásokat, a biológiai sokféleséget, valamint a kulturális értékeket védeni [P] cikk], a jogszabályokat betartani [R] cikk], az alapvető jogokat tiszteletben tartani [I. cikk], a közösség gyarapodásához hozzájárulni [XII. cikk], a környezetben általa okozott kárt helyreállítani [XXI. cikk], a közös szükségletek fedezéséhez hozzájárulni [XXX. cikk]. (Az alaptörvény 40. cikke a közteherherviselés mellett sarkalatos törvény körébe utalja a nyugdíjrendszer szabályozását is, és az időskori létbiztonság érdekét a közös szükségletek kielégítéséhez való érdek mellé sorolja.) Továbbá a *magyar ál-*

lampolgárok kötelezettsége a haza védelme [XXXI. cikk], a *szülőké* a kiskorú gyermekeikről való gondoskodás és a taníttatásuk, valamint a *nagykorú gyermekeké* a rászoruló szüleikről való gondoskodás [XVI. cikk].

Egyes kötelességeket valóban az egyensúlyi tézis magyaráz (a haza védelme, közteherherviselés, jogok tiszteletben tartása és a jogszabályok betartása, az okozott károk megtérítése), ám ez eddig is így volt, a szabadelvű alkotmányok rendre előírnak politikai kötelességeket is az egyének számára. Más kötelességeket azonban csak az erkölcsi megfelelés tana alapján értelmezhetünk. Így a közösség gyarapodásához és a közösségi feladatok ellátásához való hozzájárulás, valamint a szülők és gyermekek gondoskodási kötelessége kifejezetten moralizáló színezetet kölcsönöz az alapjogi katalógusnak.

III. Amint láttunk, az alanyi jogok élvezetének kötelezettségek teljesítéséhez való kötése roncsolja a jogok és kötelességek belső szerkezetét (gyakorlatilag eliminálja az alanyi jogokat). Ugyanakkor nemcsak módszertani, hanem tartalmi, politikai filozófiai kifogások is felvethetők az Alaptörvény jogosultság-konceptiójával szemben.

A még hatályos Alkotmány az egyéni és közösségi életformák, a jó életéről vallott nézetek sokszínűségének egyenlő elismerésén alapul. Ez megfelel annak a helyzetnek, amelyet John Rawls nyomán az ésszerű pluralizmus tényeként írhatunk le. Az ésszerű pluralizmus a demokratikus politikai berendezkedés összetevője, nem pedig egy sajnálatos történeti esetlegesség (még kevésbé egyszerű liberális nézet). Azt írja le, hogy nyilvános és szabad politikai intézmények között rendre egymás mellett léteznek egymást kizáró átfogó erkölcsi és világnézeti felfogások („igazságok”), melyek mögött nem található olyan objektív mérce, amely alapján választani lehetnek közöttük.¹⁶ Ebből következik többek között az, hogy az egyéni szabadságjogok mindenkit egyaránt megilletnek, világnézetétől függetlenül (a jogok egyenlősége).

Az új Alaptörvény ezt a következményt nem teszi magáévá akkor, amikor olyan erkölcsi kötelezettségeket iktat be az alapjogok közé, amelyek nem az egyének a többiekhez való viszonyára, hanem a saját életére, életmódjára vonatkoznak.¹⁷ (Azok a követelmények sorolhatók ide, amelyeket a *törekvés erkölcsének* nevezünk.¹⁸) Ezzel ugyanis az Alaptörvény kijelöli a jó életnek azokat a formáit, amelyek erkölcsileg értékesebbnek és alkotmányos védelemre érdemesnek minősülnek. A polgár szociális jogairól és az állam szociális politikájáról („törekszik”) szóló XIX. cikk például arra jogosítja fel a parlamentet, hogy a szociális intézkedést igénybe vevő polgárokat „a kö-

zösség számára hasznos tevékenység” végzésére kötelezze. Azon túl, hogy e rendelkezés lehetővé teszi az állampolgárok hatósági vegzálását, azt az erkölcsi előfeltevést is tartalmazza, hogy valamely közösség érdekében végzett tevékenység, azaz az önérdék feláldozása erkölcsileg magasabb rendű, mint az attól való tartózkodás, és annak, aki nem így gondolja, függetlenül attól, hogy egyébként milyen kiválóságokkal – akár erkölcsiakkal is – rendelkezik, nem járnak ugyanazok a jogok, amint annak, aki szerint ez így helyes. Az erkölcsi köteleességek jókora hányada vitatható, nem áll fenn egyetértés velük kapcsolatban – a pluralitás tényét éppen ezekről állítjuk. Alaptörvényben való rögzítésük azonban vitathatatlanra, teljesítésüket kötelezővé teszi, ráadásul mindenki számára, akár egyetért vele, akár nem. Itt is hadd emlékeztessék az erkölcsi és jogi köteleességek közötti különbség észben tartására: kevesen vitatnák (bár biztosan vannak ilyenek is), hogy a nagykorú gyermekeket a rászoruló szüleik iránti gondoskodási kötelezettség terheli (XVI. cikk), de csak addig, ameddig ez erkölcsi kíváncsalmként fogalmazódik meg – ám amint beleírják az alkotmányba, már nem egyszerűen erkölcsi kíváncsalm, hanem azokkal szemben is kikényszeríthető jogi kötelezettség, akik erkölcsileg kifogástalanul bánnak szüleikkel. Összességében tehát az Alaptörvény nemcsak perfektionista, hanem antiegalitárius is.

Végül azt szeretném röviden jelezni, hogy az Alaptörvény mellett, hogy vitatható köteleességekkel terheli polgárait, a jogaikat is csökkenti (és ezzel korrelációban csökkenti az állam kötelezettségeit, az államtól megkövetelhető jogvédelmi színvonalat). Nem alapjog például a tudományos kutatás, a művészeti alkotás, a tanulás és a tanítás, a szociális biztonság, az emberhez méltó lakhatás, a közszolgáltatásokhoz való hozzáférés – ezek biztosítása ugyanis nem kötelezettsége az államnak, hanem csak elvárás. Az egyenlőségi szakasz nem tartalmazza a szexuális orientáció szerinti jogegyenlőtlenséget és az ezen alapuló diszkrimináció tilalmát (bár beemeli a fogyatékoság szerintit). Ettől kevésbé látványos az a látszólag jogkiterjesztő tétel, mely szerint a magzatot a fogantatástól kezdve védelem illeti (II. cikk) – ez a megfogalmazás ugyanis nagyon könnyen vezethet a nő önrendelkezési jogának szűkítéséhez a terhesség korai szakaszában is. Szintén jogkiterjesztésnek tűnik az a felhatalmazás, amely az önvédelem jogát a személy mellett a tulajdon tekintetében is lehetővé teszi – az érem másik oldala azonban az, hogy ez a magánjellegű erőszak-alkalmazás terét bővíti indokolatlanul szélesre (V. cikk). Azzal, hogy az Alaptörvény a házasság alanyaként egy férfit és egy nőt határoz meg (L. cikk), ellene szegül az együttélési

formák változatosságának kiterjesztése iránti egyéni igényeknek.¹⁹ Az Alaptörvény jogfelfogása tehát azt tükrözi, hogy a magyar állam nem kíván semleges lenni polgárai élete, nézetei tekintetében. Jogaikat itt is, ott is igyekszik megszorítani, s ezzel nemcsak mennyiségileg csökken a jogosultságok által biztosított védelem, hanem csökken a jogosultságok értéke is. Mindebből pedig egy olyan kép bontakozik ki, amely a korszerű jogvédelem és az életformák sokszínűségének modern feltételei között nehezen védhető.

JEGYZETEK

1. Nézőpontom értelmezési módszertanának alapjaira nézve lásd Lásd Ronald DWORKIN: *Law's Empire*, Cambridge, Mass., Harvard University Press, 1986, kül. 51–53. A terminológia egy részét is Dworkintól kölcsönzöm, amikor a jogok és kötelezettségek „gyakorlatáról”, és nem annyira „intézményéről” beszélek.
2. A Velencei Bizottság véleménye szerint (Opinion no. 618/2011) az új magyar alkotmányban az államnak az egyes állampolgárokkal szembeni kötelezettségeiről a hangsúly az egyéneknek a közösséggel szembeni kötelezésekire tolódik át; [http://www.venice.coe.int/docs/2011/CDL-AD\(2011\)016-e.pdf](http://www.venice.coe.int/docs/2011/CDL-AD(2011)016-e.pdf), 57.
3. Wesley Newcomb HOHFELD: *Alapvető jogi fogalmak a bírói érvelésben* in *Jog és nyelv*, szerk.: SZABÓ Miklós – VARGA Csaba, Budapest, Osiris, 2000, 71.
4. HOHFELD (3. vj.) 71–72.
5. Hadd tegyem hozzá rögtön, hogy természetesen bizonyos szabadságok részesülhetnek és részesülnek is *törvényes* védelemben és elismerésben (mint ahogyan az alkotmányos jogok részesülnek is), azaz igényjogként is működnek, így ebben az esetben korrelatív kötelezettségről, annak alanyáról is lehet beszélni.
6. „[M]indenkinek biztosan szabadságában áll kielégíteni azokat a vágyait, a kényszerből való tartózkodás kötelezettségével összhangban, amelyek nem irányulnak mások kényszerítésére vagy megkárosítására, noha vágyaik kielégítése ténylegesen, a javak szükségének betudhatóan előidézheti, hogy mások vágyai ne teljesülhessenek.” Herbert L. A. HART: *Vannak-e természetes jogok?*, ford. KROKOVAY Zsolt, Fundamentum, 2002/2, 12. végjegyzet. Hart a korrelativitás hiányának egy másik esetét is említi. Bizonyos „kötelezésekéről” beszélhetek akkor is, ha nincs, aki számon kérje rajtam azok teljesítését. Például nem értelmetlen azt mondanom, hogy az állatokkal, vagy az elhunytakkal, vagy a születendő gyermekemmel kapcsolatban nem viselkedhetek akárhogyan, tehát fennállnak velük szemben kötelezések. De ekkor csak azt feltételezem, hogy a kötelezések teljesítése ne-

- kik „jó”, azt azonban már nem, hogy ezzel együtt őket (kikényszeríthető) jogok is megilletnék. Egy kötelezettség jogosultja és a teljesítés haszonélvezője ugyanis nem feltétlenül esik egybe még akkor sem, ha történetesen mindkettő személy. *Uo.*, 7.
7. „Amit a jog hozzátesz a szabadsághoz, az másoknak az a kötelessége, hogy tartózkodjanak a beavatkozástól.” Joel FEINBERG: *Társadalomfilozófia*, ford. KROKOVAY Zsolt, Budapest, Osiris, 1999, 88.
 8. Lásd Joel FEINBERG: *The Moral Limits of the Criminal Law. Volume One: Harm to Others*, New York – Oxford, Oxford University Press, 1984, 109–110.
 9. A hatályos Alkotmány ezt egyértelműen le is szögezi: „alapvető jog lényeges tartalmát törvény sem korlátozhatja” [8. § (2) bekezdés]. Egyébként ennek a tézisnek az alapjai is Dworkinnál találhatók meg a legvilágosabban, aki „erős értelemben vett jogokról beszél”. Lásd Ronald DWORKIN: *Vegyük komolyan a jogokat!* in *Modern politikai filozófia*, szerk.: HUORANSZKI Ferenc, Budapest, Osiris – Láthatatlan Kollégium, 1998, 64–65.
 10. Amint a szabadság is, melynek bizonyos vonatkozását az alapjogok nevesítik, erkölcsi kategória.
 11. Lásd például GYÖRFI Tamás: *Jogok az új alkotmánykoncepcióban*; <http://szuveren.hu/vendeglap/gyorfi-tamas/jogok-az-uj-alkotmanykoncepcioiban>.
 12. Lásd GYÖRFI Tamás – HEGYI Szabolcs: *Autoritás és legitimitás* in *Államelmélet. A mérsékelt állam eszméje és elemei. II. Alapelvek és alapintézmények*, szerk.: BÓDIG Mátyás – GYÖRFI Tamás, Miskolc, Bíbor, 2002, 52.
 13. Vö. FEINBERG (7. vj.) 92–96.
 14. FEINBERG (7. vj.) 93. (kiemelés az eredetiben).
 15. Lásd például KIS János: *Az állam semlegessége*, Budapest, Atlantisz, 1997, 77; John RAWLS: *Az igazságosság elmélete*, ford. KROKOVAY Zsolt, Budapest, Osiris, 1997, 386–395; Stanford Encyclopedia of Philosophy, <http://plato.stanford.edu/entries/perfectionism-moral>.
 16. Lásd John RAWLS: *Political Liberalism*, New York, Columbia University Press, 1996, 36–37; valamint KIS (15. vj.) 83–85.
 17. Árulkodó a preambulumnak az a fordulata, mely szerint „a polgárnak és az államnak közös célja a jó élet, a biztonság, a rend, az igazság, a szabadság kiteljesítése” (kiem. – H. Sz.).
 18. Lon Fuller ismert különbségtevése a kötelesség és a törekvés erkölce között, aki az utóbbi körébe sorolja azokat a szabályokat, amelyek a cselekvés helyes céljait írják elő, a kötelességek közé pedig a cselekvés kereteit rögzítő előírásokat. Utóbbiak legalizálása természetesen nem idegen a jogtól, elegendő a büntetőtörvényt vagy a kártérítési szabályokat igazoló erkölcsi elvekre gondolni, de ezekkel itt most nem foglalkozom. Lásd Lon. FULLER: *The Morality of Law*, New Haven – London, Yale University Press, 1964, 5–9.
 19. Meg kell jegyezni, hogy az Alaptörvény a létező magyar alkotmánybírószági gyakorlat jogértelmezését emeli be. Az AB még a kilencvenes évek közepén értelmezte úgy az Alkotmány 15. §-át („A Magyar Köztársaság védi a házasság és a család intézményét”), hogy a házasság egy férfi és egy nő életközösségét jelenti [14/1995. (III. 13.) AB határozat, ABH 1995, 82.]. Ezt az értelmezést megerősíti a bejegyzett életjárási kapcsolatról szóló 154/2008. (XII. 17.) AB határozat (ABH 2008, 1203.).